

Vonsovoych O. S., PhD in Political Science, associate professor of international relations department of Private Joint Stock Company «Higher educational institution «Kyiv Academy for the Humanities» (Ukraine, Kyiv), sefinrof@ipnet.ua

Framework Decision on breeding capabilities in Donbas: negative and positive aspects

The aim of this paper is to study and analyze the negative and positive aspects of the Framework Decision on the dilution of forces and means on the Donbas. During writing, the author used the following methods: analysis, synthesis, comparison, induction, deduction. The main obtained conclusions are as follows: Framework Decision on the dilution of forces and means at the Donbas is the basis for further development of the peace process in the East of Ukraine; among the main negative aspects are: the continuation of attacks by gunmen Ukrainian territory; the movement of military vehicles, a number of obstacles to the work of the Special OSCE monitoring mission, the reluctance of gunmen to lose occupied territories, the lack of constructive practical dialogue between the Ukrainian authorities and the leadership of «PRD/PRL» and a number of others; positive aspects are not so productive for them to be able to speak in full: the process just started and its further implementation, in a constructive direction, will depend on how seriously and carefully parties will come to it.

Keywords: delimitation, dilution, barriers, negotiations, agreements, problematic issues.

* * *

УДК 316.75

Римаренко С. Ю.,
доктор політичних наук, головний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Україна, Київ), gymarenk@iipiend.gov.ua

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Метою статті є аналіз трансформаційних процесів соціокультурного простору України, їх регіональних та загальнонаціональних аспектів. Досліджуються новітні тренди, виклики соціокультурної динаміки, амбівалентність української ідентичності, її загальнонаціональні та регіональні імплікації.

Ключові слова: ідентичність, соціокультурний простір, соціокультурні подібності та розбіжності.

Актуалізація проблем соціокультурних відмінностей, регіональних, локальних, інших індивідуальних та групових соціокультурних ідентичностей є одним з головних трендів сучасної епохи Постмодерну, а формування соціокультурного простору України якраз і характеризується власною багатомірною трансформацією. Цей соціокультурний простір – складна, взаємодія різних ідентичностей – національних, етнічних, політичних, соціальних, культурних, релігійних, регіональних, на які в свою чергу впливають процеси міжкультурної комунікації, культурної дифузії, актуалізації етнокультурних смислів та контекстів, процеси продукування регіональних групових етнокультурних та соціокультурних ідентичностей.

Соціокультурна динаміка за визначенням характеризується принциповою відкритістю та непередбачуваністю, поліваріантністю формування, збереження та відтворення групових ідентичностей, а питання чи формуються у цій багатогранній палітрі самоідентифікаційних практик та смислів єдине соціокультурне поле української громадянської ідентичності та як з цим співвідносяться регіональні, локальні та етнокультурні ідентичності є далеко не останнім. До цього слід додати й надзвичайно складну проблему функціонування дворівневої структури соціокультурної ідентичності спільнот регіонів, що поєднує власну етнокультурну та спільну локальну ідентичність у їх певному синтезі, інтеграції та дезінтеграції.

Дихотомічна картина України (згідно логіки С. Гантінгтона про розкол України на східну та західну частини) не відображає сучасні соціокультурні реалії, лінія «розколу» наразі проходить між Дніпропетровською та Донецькою областями. Як слушно наголошував Я. Грицак, «якби С. Гантінгтон дожив до нашого часу і готував нове видання «Зіткнення цивілізацій», йому довелося б переробити свою знамениту карту України. Тепер головна лінія цивілізаційного розколу проходить не між україномовною Західною Україною і російськомовною Східною Україною, а між двома російськомовними областями – Дніпропетровською та Донецькою» [1]. І хоча Україна і знаходиться в одному ряду з такими визначеннями як «три Бельгії», «чотири Фінляндії», «вісім Іспаній», але «дві України», на відміну від західноєвропейського різноманітності є основою для репродукції соціокультурних і політико-ідеологічних типів ідентичності від «homo soveticus», через традиційну українську етнокультурну традицію, до космополітичних ідентичностей. Більш того, ці типи ідентичностей, крім усього іншого, включені в систему координат жорстких політичних виборів в спектрі між демократією та авторитаризмом, економічних переваг і визначення індивідуального ставлення до української держави. Зрештою, на одній території нині співіснують дві країни. Україна пострадянська, де корупція, крадіжки на всіх рівнях та голосування за гроші. Й Україна нова, що успішно воює, збирає гроші на армію і намагається запустити нові бізнес-проекти. Ці дві країни ведуть безкомпромісну боротьбу в умовах тотальної байдужості маси.

Проблема в тому, що нова Україна ще не запропонувала своєї альтернативи – смислової, організаційної, політичної. Позиція ж основних політичних гравців дуже часто зумовлює їх позиювання і артикуляцію будь-яких відмінностей (політичних, економічних, соціальних, мовних, культурних, релігійних). Іншими словами, політичні гравці часто і дуже небезпечно грають на відмінностях в суспільстві і навіть маніпулюють ними як «розколами». Починаючи з президентських виборів 1994 року і до Революції Гідності, фактори вибору геополітичних орієнтацій, питання федералізму, історичної пам'яті, проблема надання російській мові статусу державної стали своєрідними символічними індикаторами, які політичні гравці адресують усталеним синтесам регіональних ідентичностей. Більш того, ці регіональні ідентичності стають самодостатніми, і сучасні регіональні відмінності в Україні вже проходять за принципом «свій–чужий».

Беручи до уваги історичні чинники розвитку України, регіональні особливості, типи політичної культури, електоральна свідомість, або, як слушно зазначає С. Макеєв, «регіональні специфікації соціокультурних відмінностей» [2] мають цілком об'єктивні причини, а спроби, навіть теоретичні, конструювання гомогенного середовища є, з нашого погляду, утопічними. Культурне розмаїття, культурна мозаїка є величезним надбанням не тільки України, а й всього світового співтовариства, адже усі культури є унікальними і відображують історію свого народу.

В Україні об'єктивно існують масиви стійкого накладання регіону на політичні симпатії, що, в свою чергу, несе в собі потенційні передумови

для протистояння (В. Степаненко), і це відображає соціокультурно–політичну поляризованість українського суспільства. Звичайно, прихильність окремих груп до певних ідеологій, що репрезентують певні політичні сили, є нормою будь–якого демократичного суспільства. Однак, коли це поєднується з фактором регіону, виникає (чи може виникнути) небезпека сегментації суспільства – і більше того, з протистоянням регіональних еліт, що веде до конфлікту, адже фактор регіону вже давно наклався на політичний фактор.

Можна було б погодитися з думкою Н. Головина що «Особливістю нової соціокультурної реальності в Україні полягає насамперед в тому, що наше суспільство перебуває на етапі перелому, соціокультурної трансформації і модернізації» [3], якби не обмежене значення таких термінів як «перехідний соціум», «кризове суспільство», «транзитність соціокультурних надбань» тощо. Ці терміни мають не тільки обмежене значення, а й характеризують тільки окремі стани суспільства з тимчасовими ознаками. Більше того, говорити про Україну, як транзитну державу/ суспільство, можна тільки теоретично, оскільки транзит, зрештою, передбачає рух, а питання «Камо грядеши» (Європейський вибір – це радше механізм а не мета) для України залишається поки відкритим.

У сучасному суспільстві «людина водночас взаємодіє з великою кількістю розрізнених соціальних груп і агентів соціалізації, які пропонують абсолютно різні, суперечливі вимоги, безсистемний масив різномірної інформації, що призводить до дезорієнтації людини, робить її світогляд фрагментованим, суперечливим, що може навіть зумовити втрату ціннісних орієнтирів» [4, с. 64].

Традиційно в Україні виділяється від чотирьох до шести регіонів (зрозуміло, що «конструювання» регіонів є певним чином умовним). Враховуючи, що регіони України мають різний історичний досвід, різні типи політичної культури (про це див. Л. Нагорна [5]), специфічну електоральну свідомість для зручності виділимо чотири:

– Західний регіон (Волинська, Закарпатська, Івано–Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області);

– Центральний регіон (м. Київ, Київська, Вінницька, Крушельницька, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська та Чернігівська області);

– Східний регіон (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Харківська області);

– Південний регіон (Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим (тимчасово окупована).

Існування ідентифікаційних відмінностей стосовно певних цінностей між жителями окремих регіонів (якщо не брати до уваги непідконтрольні території) ще не свідчить про існування розколу між ними, оскільки суттєві відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад, мову чи вектор зовнішньополітичного розвитку) «перекриваються» паритетністю або тотожністю поглядів на іншу проблему (економічні питання, ідентифікація з певною ідеологією чи партією, українською культурною традицією тощо).

Проте виникає запитання. Якщо практично усі соціологічні опитування починаючи ще з 2000 р. свідчили про наявність «розколу» між політичними елітами у значно більшій мірі ніж «розбіжностей» між мешканцями умовно полярних регіонів, то як сталося, що багаторічна

регіональна «толерантність» виявилася ефемерною? Як сталося що суспільство поляризувалося, поляризувалися погляди та думки? Відповідей може бути багато, але очевидно, що стан війни – є найпотужнішим фактором прискорення формування ідентичностей, і в ОРДЛО ми маємо справу з формуванням (конструюванням) нової ідентичності, можливо поки що у формі квазіідентичності. Люди розійшлися по різні боки барикад. Дедалі меншає тих, хто намагається не визначитися, але й вони будуть змушені визначитися. З одного боку, поляризація відіграла позитивну роль: маємо єднання нації серед людей, які прихилилися до українських цінностей, і вони становлять більшість. А з іншого, у суспільстві посилюється протистояння: меншість, яка обрала протилежну позицію, стала більш агресивною, готовою боротися за свої «неукраїнські» цінності. За результатами соціологічного дослідження «Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольної та непідконтрольної Україні території Донецької області», що проводилось українським офісом міжнародного дослідницького агентства IFAK Institut з 30 травня по 13 червня 2016 року на замовлення аналітичного центру «Фабрика думки «Донбас», в ідентичності мешканців непідконтрольної території області відбуваються певні зміни. У той час як українська громадянська ідентичність послаблюється, на непідконтрольній території області формується спільнота людей, які самоідентифікують себе «громадянами ДНР» (20%) [6].

Можна цілком погодитися з думкою М. Степико, який вважає, що «останні події показали ідеологічність жителів Сходу України, багато яких вважають Україну тимчасовим непорозумінням з часів розпаду СРСР та вимагають федералізації країни з метою консервації своєї «совковості» та перспективи приєднання до «стабільного» та «заможного» «руського мира» [7]. Це підтверджують і результати соціологічних опитувань (2013 р.). Серед молоді було 20% тих, хто хотів би відновити «радянську планову систему» [8].

Серед усіх можливих символів, що роз'єднують суспільство, мова займає чи не найголовніше місце, а мовна біполярність є постійним джерелом напруження в українському соціумі. Це ускладнюється й політичним маніпулюванням, яке має мобілізувати електорат, що голосує за регіональною чи етнічною ознакою [Див. докладніше 9].

Аналіз соціологічних опитувань дає достатньо показові результати. Так, мовні переваги мешканців Заходу – 98% українська мова, у Центральному регіоні – українська мова є рідною для 78%, в той час як на Півдні та Сході мешканці цих регіонів вважають рідною українську, або українську та російську, відповідно 35%,38% та 37% і 34% [10]. Серед тих, хто практично не розуміє української мови найбільше на Півдні – 2% та на Сході – 5%. Отже, очевидно, що в будь–якому регіоні України відсутні практичні проблеми з розумінням української мови. Проблема в іншому. Російськомовна група прагне офіційного статусу російської мови не тому, що хтось заважає вільно вживати російську мову (це, в першу чергу, стосується Півдня та Сходу), а тому, що таке визнання дало б символічне підтвердження того, що вони в українській політиці значать стільки ж, скільки україномовні Центральної та Західної України і, дало б право не вивчати й не використовувати українську мову

за жодних обставин. Це є, власне, політична дія від імені групи. Політична орієнтація, яка електорально поляризує Україну, є двомірним «російським чинником», який стосується і офіційного статусу російської мови, й типу відносин, які Україна має підтримувати з Росією.

Іншим маркером регіональних ідентифікацій є зовнішньополітичні орієнтації населення України. За даними фонду «Демократичні ініціативи» та Інституту євроатлантичного співробітництва, курс на членство України в НАТО (2008 р.) підтримало 53% населення Заходу (проти – 21%), Центру – 34% і 39%, відповідно, Півночі – 39% і 35%, Сходу – 17% і 50%, та Півдня – 33% і 47%. На запитання «Який шлях зовнішньої політики для України є пріоритетним» – відповіді також різняться регіонально: на Заході відносинам з ЄС перевагу віддають 59% респондентів, з Російською Федерацією – 8%, з країнами СНД – 13%; на Сході – відповідно 21%, 43%, 26%, Центр – 30%, 24%, 31%. Показовими є й відповіді на запитання «Якою має бути політика України відносно СНД та Росії?». За поглиблення співробітництва в рамках СНД на Заході «за» – 33%, за збереження наявного рівня співробітництва 29%, за вихід з СНД – 23%; на Сході – відповідно, 69%, 16%, 6%, на Півдні – 80%, 11%, 4%, Центр – 61%, 18%, 6%. На питання ж про РФ відповіді такі: за поглиблення співробітництва: на Заході – 41%, за збереження існуючого рівня співробітництва – 22%, за зменшення зв'язків – 26%. На Сході відповіді наступні: 78%, 13%, 2%, на Півдні – 84%, 10%, 2%, в Центрі – 69%, 15%, 8% [11].

Починаючи з 2014 р., за даними Центру Разумкова, відбулася суттєва переорієнтація громадян України на співробітництво з ЄС та значне зниження підтримки Росії як її інтеграційних проектів. У 2015 р. 51% громадян України вважали пріоритетними відносини з країнами ЄС, тоді як відносини з Росією пріоритетом вважали 11%, а за вступ до НАТО проголосувало б 44% проти 26% опитаних і, таким чином майже половини громадян України підтримують євроатлантичний вектор (у 2007 р. за вступ до НАТО готові були проголосувати лише 19%, а проти 54%). Характерно, що прихильники вступу до НАТО переважають на Заході та в Центрі України, натомість на Сході, потри неоголошену війну, ще не досягнуто переваги позитивного ставлення до цього вектору [10].

У самих відповідях немає нічого дивного. Населення Заходу та Сходу не тільки по різному оцінюють зовнішньополітичні вектори розвитку держави, можливі джерела зовнішніх загроз, а й різні стандарти способу життя (ЄС – РФ), моделі поведінки, культурно ціннісні та політико-ідеологічні відмінності. Ми вже згадували стереотипи та майже повну неінформованість населення України щодо багатьох аспектів, зокрема геополітики. Додамо, що на питання «Чи підтримуєте Ви євроатлантичну інтеграцію України?», позитивна відповідь була дана практично в усіх регіонах. А на питання: «Що для Вас є НАТО?» – 27% опитаних відповіли «Військовий блок на протидію Росії», і ще 26% – «Важко відповісти». І якщо згадати відповіді на запитання щодо виходу з СНД, то ситуація взагалі парадоксальна. Формально, Україна не є повноцінним членом СНД, а є тільки країною – засновником цієї організації! Позитивом є все ж таки те, що за даними моніторингу 2005 р. на запитання «Чи вважаєте Ви Україну своєю Батьківщиною?» 90% громадян України відповіли «так», і тільки 3% відповіли «ні» (у 2015 р. 93%

та 3,5% відповідно). Важливим є також та обставина, що при всіх складнощах соціально-економічного розвитку України, кількість прихильників незалежності у 2010 р. (за даними Центру Разумкова) перевищує кількість її супротивників в усіх регіонах: від 86% проти 7% на Заході до 46% проти 34% на Сході. 2015 р. дав наступні результати: за незалежність України віддали б свої голоси 69% громадян, не підтримали б – 9% [10, с. 6]. Це свідчить про ту саму складні соціокультурні процеси на які впливає багато різноманітних, нелінійних факторів, але в порівнянні з останнім переписом населення українцями вважають себе 83% респондентів (проти 78% у 2001 р.), а частка росіян скоротилася з 17% до 9%.

В той же час, загальнонаціональні ідентичності громадян України не дають повної картини без урахування особливостей регіональних ідентичностей, які в свою чергу мають, як ми вже зазначали, дихотомічну структуру. У той же час, дихотоміческая картина України не відображає культурно-політичні особливості центру країни, яким в даному випадку виступає весь масив території країни між крайніми полюсами Схід–Захід. Його роль в підтримці громадянської та етноконфесійної стабільності важко переоцінити. Центр України і в географічному, і в політичному значенні являє собою своєрідну прохідну зону між Сходом і Заходом, яка служить своєрідним об'єднуючим двох протилежних полюсів, і без існування якого конфлікт в Україні отримав би набагато більший драматичний характер. Без визнання ролі Центру регіональна картина України не несе в собі інформації про рухливості кордонів політичних культур і політичних лояльностей, поза увагою залишається весь спектр соціально-економічних, етнічних, конфесійних, культурно-мовних і багатьох інших відмінностей між чисельно дрібнішими частинами України.

Ці соціологічні моніторинги підтверджують кілька тез. По-перше, впродовж принаймні 10 останніх років відбулися зміни в соціокультурних ідентичностях громадян України, які носять хвилеподібний характер від переваги локальної та регіональної ідентичності над загальною, до зворотного процесу, що спостерігається наразі. Порівняно з 2006 р. частка тих, хто ототожнює себе з Україною зростає на 9%, тоді як з регіоном зменшилася на 3%. На Заході, Центрі та Сході пов'язують себе з Україною 49%, 44%, та 43%, на Півдні 31%, а локальна ідентичність переважає на Півдні та Донбасі – 50% та 44%, а регіональна – на Донбасі – 23%.

По-друге, попри те, що переважна більшість громадян сприймає Україну як свою Батьківщину і вважає себе патріотом (93% і, порівняно з 2006 р. суттєво не змінилася), частка носіїв радянської ідентичності хоча й зменшилася, все ж коливається від 0,6% на Заході до 4,6% на Сході (2005 р. – 2,9%, 2015 р. – 2,1% у цілому по Україні), і, як ми вже зазначали, вони є й носіями електоральних настроїв (варто пригадати останні вибори до Верховної Ради України).

По-третє, попри формування певного консенсусу щодо цивілізаційного вибору і ознак формування контурів загальнонаціональної ідентичності, залишаються помітні регіональні розбіжності, нерозв'язаним є питання взаємовідносин між «материковою Україною» та тимчасово окупованими територіями.

По-четверте, далеко не останнє. Залишаються і, подекуди, підсилюються регіональні інтереси, які являють

собою багаторівневу структуру, складову якої хоча й пов'язані, можуть вступати в суперечності між собою [12]. Дослідники давно говорять про особливості політичних культур по осях Схід – Захід та Північ – Південь [13].

І нарешті, не слід забувати про те, що «помітну роль, а можливо й визначальну, відіграють регіональні інтереси і цінності, які можуть збігатися або ні із загальноукраїнськими. Наявність регіональних інтересів обумовлюється конкретними соціально–економічними, політичними проблемами сучасної України і, в залежності від предмету дослідження, в основному припускає: 1) інтереси різних соціальних груп (професійні, вікові, конфесійні тощо); 2) інтереси політичних угруповань регіону, які на відповідному рівні мають представляти інтереси груп населення; 3) інтереси регіональної еліти, котра контролює владні структури і прагне інституціонувати свої відносини з Центром; 4) інтереси регіонального лідера і його команди, які можуть вступати в суперечність з пріоритетами населення» [14, с. 51]. Більше того, можна говорити про регіональні політичні режими, оскільки регіони України розділені на сфери впливу фінансово–промислових груп з їх партійними надбудовами – партіями. Більше того, криза національної ідентичності характерна і для переважно частини українського політичного класу.

Консолідація українського суспільства, подолання внутрішніх суперечностей та негативних стереотипів серед громадян України потребує реалізації адекватної державної політики ідентичності. Наявність спільної загальнонаціональної ідентичності українських громадян є однією з передумов подолання зовнішніх і внутрішніх загроз, життєздатності держави та реалізації національних інтересів. Українській державі необхідно сформувати у різних етнічних, релігійних груп ставлення до України як до власної Батьківщини, тобто єдиної загальнонаціональної (громадянської) ідентичності.

Формування загальнонаціональної ідентичності, – підкреслюється в аналітичній записці Національного Інституту стратегічних досліджень, – є чинником національної безпеки України. У Стратегії національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 20 травня 2016 р. №240/216) наголошується, що проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави, ускладнює низка негативних чинників в тому числі ціннісно–світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно–історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо– і зовнішньополітичних сил, зокрема екстремістського спрямування. Відповідно одним з стратегічних пріоритетів політики національної безпеки оголошується досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [15].

У той же час, дійсною проблемою є практичне самоусунення від вирішення цих (як до речі, і багатьох інших) проблем головного політичного гравця – держави. Концепції «національний інтерес», «національна безпека» тільки в останній час почали активно

включатися до державної політики України. Відсутність чіткої державної політики консолідації українського суспільства, заміщується і компенсується саморегуляцією етнополітичних та регіональних процесів у країні. Як слушно зауважила М. Шаповаленко, «головною умовою досягнення процедурного консенсусу є поєднання державних і місцевих інтересів, збалансування загальнодержавних і регіональних програм розвитку. Спроможність еліт до такої нелегкої праці з вироблення правил гри у вказаних параметрах є також показником якості та кількості владних ресурсів у елітних груп» [16]. З цією точкою зору можна цілком погодитися, окрім тези про правила гри. З нашої точки зору, основні політичні актори вже виробили певні правила гри, або певний пакт еліт, своєрідний регіональний розподіл, «невтрочання» на інше поле. У свій час Партія Регіонів практично контролювала Схід та Південь України, СДПУ (о) – Захід, наразі основні фінансово–промислові групи мають суттєвий валив на регіони України (як і на Україну в цілому). Це, до речі, цілком кореспондується з існуванням (чи співіснуванням) соціально–економічних анклавів, які репрезентуються потужними фінансово–політичними групами. Політична консолідація, подолання, чи принаймні нівелювання існуючих розбіжностей не може бути відділена від необхідності економічного реформування країни, розвитку повноцінного місцевого самоврядування, затвердження верховенства права, забезпечення як індивідуальних, так і групових прав громадян України.

Поліетнічність і полікультурність українського соціуму, що має досить чіткий регіональний вимір, диктує необхідність найважливішого ставлення до комплексу різноспрямованих ціннісних настанов та їхніх політичних проекцій. Розробка ефективної стратегії регіональної взаємодії неможлива без врахування настроїв і орієнтацій, у тому числі й глибоко закорінених у просторі «колективного несвідомого».

Регіональна самосвідомість більш виразно виявляє себе у зонах прикордоння. У Центрі її імпульси гасяться протилежно спрямованими політичними інтересами елітних прошарків та боротьбою за владу і власне досвід України підтверджує загальносвітову тенденцію: регіональна ідентичність може бути закорінена в історичних традиціях і міфах, але вона стає тривким конструктом соціальної свідомості лише за умови цілеспрямованого вибудовування елітами каркасу регіонального співтовариства з власними інтересами й символічною системою. На відміну від «земляцької» локальної, регіональна ідентичність потребує забезпечення соціальними інститутами й ЗМІ тривких горизонтальних зв'язків і відповідних виховних механізмів. У своїй основі вона виявляється водночас і продуктом, й інструментом соціальної мобілізації та політичного керівництва.

Для України вартісною є перспектива внутрішньої інтеграції на засадах громадянського суспільства, шляхи і форми творення якого включають чимало політичних, економічних, правових та культурних підходів теоретичного та практичного характеру. Серед них соціокультурні параметри становлення в Україні громадянського суспільства, зокрема крізь призму проблем взаємодії особи, української нації та етнічних меншин. На перше місце тут виходить аналіз впливу соціокультурного чинника на ці процеси, відпрацювання етнокультурних чинників, соціокультурних та національно–регіональних

аспектів їх реалізації. При цьому громадянські права людини мають реалізовуватися, на рівні міжнародно-визнаних норм, а саме:

– вилученням будь якої дискримінації за національно-етнічними, політичними, релігійними, статевими чи віковими ознаками, надійним законодавчим захистом особистості і гідності громадянина, недоторканності його житла і майна, свободу вибору мешкання, пересування, таємниці листування і телефонних переговорів, свободою слова, преси, інформації;

– вільною самоідентифікацією людини у її світоглядних та духовних інтересах, всебічним захистом громадянських прав з боку судових органів та громадянських організацій тощо.

Впродовж 2005–2016 років в різних аспектах ідентичності громадян України відбулися значні зміни. Нині переважна більшість громадян сприймають Україну як свою Батьківщину та обрали б її такою за можливості вибору. Більшість громадян пишаються своїм українським громадянством, і ця частка зростає. У суспільстві переважає громадянське розуміння української нації, яке поєднується з підтримкою необхідності українського культурного компонента – знання кожним громадянином української мови, основ історії і культури Української держави. Відбулися принципові зміни в геополітичних орієнтаціях громадян. Більшість вважають зовнішньополітичним пріоритетом для України відносини з ЄС. Ця точка зору переважає в усіх регіонах України, за винятком Донбасу. Росія втратила свою привабливість як головного зовнішньополітичного партнера. Більшість громадян підтримують вступ України до ЄС. У питанні підтримки вступу до НАТО в період 2014–2015 років було досягнуто перелому: ідея вступу вперше за часи незалежності України здобула підтримку відносної більшості громадян і більшості від тих, хто взяв би участь в уявному референдумі.

Складні процеси почали відбуватися на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. Наразі можна спостерігати початки процесу пошуку нової ідентичності на відміну від «старої» донецької. Мова йде про формування Слобожанської ідентичності та ідентичності Приазовської. Якщо до початку російської агресії Донецька та Луганська області були найбільш внутрішньо орієнтовані, а відсоток мешканців з регіональною та локальною ідентичністю на Донбасі був найбільшим в Україні, то після 2014 р. поступово почало зростання самоідентифікації себе як громадянина України. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» (жовтень 2016 р.) понад 2/3 мешканців підконтрольної частини Донбасу в першу чергу вважають себе громадянами України [17].

Підвищення ролі загальнонаціональної ідентичності в порівнянні з локальною та регіональною, посилення ціннісного ставлення до своєї країни та самоповаги до себе як до народу, поширення українського національно-культурного компонента ідентичності, в т.ч. на Сході і Півдні, зменшення дистанції між позиціями жителів різних регіонів з принципових питань майбутнього країни, формування консенсусу навколо європейського цивілізаційного вибору й звільнення від ілюзій у привабливості євразійського інтеграційного проекту Росії – все це можна вважати ознаками формування основних контурів спільної ідентичності громадян сучасної

української політичної нації, а ідентичність «українець» наразі – це радше ціннісна категорія, а не етнічна.

В Україні поступово починає складатися нова соціокультурна реальність, що знаходить своє виявлення у зміні соціальних орієнтацій, ідеалів, в переоцінці цінностей (хоча особисті цінності не завжди зумовлюють моделі поведінки), зростанні ступеня свободи. В той же час, у формуванні соціокультурної ідентичності зростає вага ірраціональних чинників (міфи, стереотипи, вплив пропаганди) зі значним посиленням закордонного впливу, в першу чергу з боку Росії, що використовує засоби маніпулювання громадською думкою задля нав'язування чужої соціокультурної ідентичності. Вплив російської пропаганди має суттєвий вплив на громадян України. Згідно опитуваннями КМІС Індекс результативності російської пропаганди також має суттєві регіональні відмінності. Найбільше російська пропаганда впливає на Харківську область – 50%, на Донецьку (неокупована територія) – 45%, Одеську – 43%, Херсонську та Миколаївську – 29%, Дніпропетровську – 28%, м. Київ – 19%. Північ – 19%, Центр – 18%, Захід – 12% [18].

Але не тільки пропагандистські інструменти впливають на ідентичності. Українська політика ідентичності наразі є ексклюзивною, а мова має йти про її інклюзивність, адже ідентичність відторгнення та ідентичність самоствердження – це діаметрально протилежні речі. Зрештою, бути українцем – це не обов'язок, а честь.

На початку XXI сторіччя в Україні є можливість, прямуючи в руслі цивілізаційних тенденцій, ще раз осмислити власний досвід 25 років незалежності. Головними ж завданнями держави мають бути збереження єдності і територіальної цілісності країни, розумна децентралізація влади, розширення повноважень органів місцевого самоврядування, реальне забезпечення прав і свобод людини і, зрештою, послідовно дотримуватися принципу «E Pluribus Unum» – єдиний в багатоманітності.

Список використаних джерел

1. Путин просчитался, ожидая раскола между востоком и западом Украины [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/453-putin-prosчитalsya-ozhidaya-raskola-mezhdu-vostokom-i-zapadom-ukrainy
2. Макеєв С. Регіональна специфікація соціокультурних відмінностей в Україні / С. Макеєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3.
3. Головина Н. Нова соціокультурна реальність в Україні та завдання культурної політики держави [Електронний ресурс] / Н. Головина. – Режим доступу: <http://dspace.pnp.u.edu.ua/bitstream/123456789/3021/1/Golovina.pdf>
4. Запороженко О. Соціокультурні аспекти соціальної взаємодії й ідентифікації в мультикультурному регіоні / О. Запороженко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015.
5. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
6. Україна «втрачає» мешканців окупованих територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/articles/ukraina_vtrachaie_meshkantsiv_okupovanyh_terytoryy_doslidzhennya_233899.html
7. Степико М. Виклики українській ідентичності в умовах зовнішньої агресії / М. Степико // Гілея. – 2015. – №94. – С.423.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/socium/hronika-zashedshaya-v-hronika.html>
9. Римаренко С. Індивідуальні та колективні права. Етнополітичний контекст / С. Римаренко. – К.: Світогляд, 2013. – 245 с.
10. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та

11. Дзеркало тижня. – 2010. – 21–27 серпня.
12. Кононов І. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках на пошук історичного компромісу // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє. – Луганськ, 2006. – С.5–27.
13. Погоріла Н. Регіональні поділи в Україні на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С.63–81.
14. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. – 2009. – №4.
15. Оптимальні чинники формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України: соціокультурний вимір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/monitor/September09/20.htm>
16. Шаповаленко М. Проблеми регіоналізації у процесі становлення консолідованої демократії в Україні / М. Шаповаленко // Розвиток України в регіональній перспективі. – К., 2002.
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/bolshinstvo-zhiteley-podkontrolnoy-chasti-donbassa-schitaet-sebya-ukraincami>.
18. Индекс результативности российской пропаганды [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510>

References

1. Putin proschitalsja, ozhidaja raskola mezhdru vostokom i zapadom Ukrainy [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/453-putin-proschitalsya-ozhidaya-raskola-mezhdru-vostokom-i-zapadom-ukrainy
2. Makejev S. Regional'na specifikacija sociokul'turnyh vidminnostej v Ukrai'ni / S. Makejev // Sociologija: teorija, metody, marketyng. – 2004. – №3.
3. Golovyna N. Nova sociokul'turna real'nist' v Ukrai'ni ta zavdannja kul'turnoi' polityky derzhavy [Elektronnyj resurs] / N. Golovyna. – Rezhym dostupu: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3021/1/Golovyna.pdf>
4. Zaporozhchenko O. Sociokul'turni aspekty social'noi' vzajemodii' j identyfikacii' v mul'tykul'turnomu regioni / O. Zaporozhchenko // Aktual'ni problemy filosofii' ta sociologii'. – 2015.
5. Nagorna L. Regional'na identychnist': ukrai'ns'kyj kontekst / L. Nagorna. – К.: ІPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrai'ny, 2008. – 405 s.
6. Ukrai'na «vtrachaje» meshkanciv okupovanyh terytorij [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://galinfo.com.ua/articles/ukraina_vtrachaje_meshkantsiv_okupovanyh_terytorij_doslidzhennja_233899.html
7. Stepyko M. Vyklyky ukrai'ns'kij identychnosti v umovah zovnishn'oi' agresii' / M. Stepyko // Gileja. – 2015. – №94. – С.423.
8. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://gazeta.zn.ua/socium/hronika-zashedshaya-v-hronika.html>
9. Rymarenko S. Individual'ni ta kolektivni prava. Etnopolitychnyj kontekst / S. Rymarenko. – К.: Svitogljad, 2013. – 245 s.
10. Identychnist' gromadjan Ukrai'ny v novykh umovah: stan, tendencii', regional'ni osoblyvosti. Informacijno-analitychni materialy do Fahovoi' dyskuii' «Formuvannja spil'noi' identychnosti gromadjan Ukrai'ny: perspektivy ta
11. Dzerkalo tyzhnja. – 2010. – 21–27 serpnja.
12. Kononov I. Donbas ta Galychna: prychny napruzenosti v stosunkah na poshuk istorychnogo kompromisu // Stosunky Shodu ta Zahodu Ukrai'ny: mynule, s'ogodennja ta majbutnje. – Lugans'k, 2006. – С.5–27.
13. Pogorila N. Regional'ni podily v Ukrai'ni na prykladi politychnoi' kul'tury // Politychna kul'tura: teorija, problemy, perspektivy. – К., 2004. – С.63–81.
14. Tatarenko T. Regional'nyj chynnyk u formuvanni politychnoi' identychnosti / T. Tatarenko // Politychnyj menedzhment. – 2009. – №4.
15. Optymal'ni chynnyky formuvannja spil'noi' zagal'nonacional'noi' identychnosti gromadjan Ukrai'ny: sociokul'turnyj vymir [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/monitor/September09/20.htm>
16. Shapovalenko M. Problemy regionalizacii' u procesi stanovlennja konsolidovanoi' demokratii' v Ukrai'ni / M. Shapovalenko // Rozvytok Ukrai'ny v regional'nij perspektivi. – К., 2002.
17. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/bolshinstvo-zhiteley-podkontrolnoy-chasti-donbassa-schitaet-sebya-ukraincami>.
18. Indeks rezul'tativnosti rossijskoj propagandy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510>

Rymarenko S. Yu., Ph.D., Dc.S., Professor, Chief Researcher, Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), rymarenk@ipiend.gov.ua

Transformation of socio-cultural space of Ukraine

The focal point of this article is to analyze the transformation processes of socio-cultural space of Ukraine, their regional and national issues. I study the latest trends, challenges of sociocultural dynamics ambivalence of Ukrainian identity, its national and regional implications.

Keywords: identity, socio-cultural space, socio-cultural similarities and differences, regionalism.

* * *

УДК 94(479.25)

Гай-Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувач відділу історичних студій, Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (Україна, Київ), Hai-Nyzhnyuk@ukr.net

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ: ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ (НЕ)ГАРАНТІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Вітворюються перебіг та обставини ліквідації українських Стратегічних Сил стримування (ядерної зброї) та підписання Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму), а також їх наслідки для національної безпеки і оборони України.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом №Ф72/65–2016 «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України 2014–2016 років».

Ключові слова: Будапештський меморандум, національна безпека, ядерний потенціал.

«Хто має хороше військо, знайде і хороших союзників»

Ніколо Макіавеллі

Починаючи з 1990-го, надто після проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня, стало остаточно зрозумілим, що УРСР вже безповоротно здійняла прапор побудови своєї державності. Агонія Радянського Союзу і посилення національно-визвольних рухів не залишали сумнівів у скорому розвалі комуністичної імперії. Проте СРСР не міг зникнути безслідно й цілком логічним, що з його трупа мала постати нова формація і нею могла стати тільки Росія, що на той час була представлена у младоімперських шатах РФСР. Тож, ховаючи в історію Радянський Союз, Україна мала б, за сприятливої нагоди, безболісно й безкровно «розлучитися» і з Російською Федерацією, яка на той час мусила перейматися власними проблемами.

Невдовзі, 19 листопада 1990 р., було підписано й відповідний Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою [12], який набув чинності 14 червня 1991 року. Згідно з ним (Ст. 1) передбачалося, що «Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої Сторони», а також (Ст. 6), що «Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах» [12].